

Szkolnictwo polskie na Łotwie w okresie międzywojennym

Mniejszość polska na Łotwie w okresie międzywojennym była czwarta po Rosjanach, Żydach i Niemcach (po wyjeździe ostatnich do Niemiec w roku 1939 – trzecia). Polaków w roku 1930 było 59374, co stanowiło około 3% ogółu mieszkańców państwa. Podczas innych spisów ludności liczby te się zmieniały, ale nieznacznie. Większa część Polaków Łotwy pochodziła z Łatgalii (byłych Inflant Polskich), gdzie kultura polska, dzięki wpływowi ziemiaństwa polskiego, zachowała swoje znaczenie do XX wieku, nie zważając nawet na politykę rusyfikacji rządu rosyjskiego w XIX wieku.

Szkolnictwo polskie miało stosunkowo dawną historię na Łotwie. Zapoczątkowane jeszcze przez jezuitów w wieku XVI - XVII, w okresie rusyfikacji w drugiej połowie XIX wieku przetrwało w nieoficjalnych szkołkach prywatnych w majątkach ziemiańskich Łatgalii, do których chętnie posyłali swoje dzieci również chłopci łotewscy, którzy nie mogli przyjąć narzucania im prawosławia w szkołach rządowych. U schyłku XIX wieku w Rydze pracę rozpoczęły trzy pensje dla polskich dziewcząt, z których dwie później przekształcono w prywatne gimnazja. Wykładano w nich również język polski, historię i geografję Polski. Po 1906 roku zarejestrowane w Rydze polskie towarzystwo „Oświata” rozpoczęło pracę nad organizacją i otworzyło kilka polskich szkół podstawowych. Nauczanie języka polskiego rozpoczęto również w szkole parafialnej w Rzeżycy (Rēzekne)¹.

Pierwsza wojna światowa, podczas której w roku 1915 ewakuowano w głąb Rosji zakłady przemysłowe, uczelnie (również gimnazja) i inne instytucje, pozostawiła swój ślad w życiu kraju. W Rydze jako jedyna szkoła średnia pozostało gimnazjum Emilii Lich-tarowiczówny (jeszcze nie miało formalnych praw gimnazjalnych z powodu nieporozumień kierownictwa z władzami rosyjskimi). Wobec olbrzymiego napływu do niego dzieci innych narodowości, utraciło ono charakter szkoły polskiej, przechodząc całkowicie na język rosyjski. Z kolei w okupowanej przez Niemców Libawie (Liepāja) w roku 1915 otwarto pierwszą polską szkołę podstawową w tym mieście (dla dziewcząt)². W związku z wielkim napływem uchodźców wojennych z Polski w Rydze i Łatgalii utworzono kilka szkół dla ich dzieci³, ale nie były one stałe i po odjeździe uchodźców do Rosji albo ojczyzny w roku 1918 zostały zlikwidowane.

Na początku 1919 roku Armia Czerwona zajęła prawie całe terytorium Łotwy. Choć polityczna działalność narodowa była niemożliwa, władza radziecka pozwalała na organizację działalności oświatowej mniejszości narodowych. W trzech powiatach Łatgalii pracowało 17 szkół polskich, a w Rydze w marcu 1919 roku oprócz 32 szkół łotewskich było 14 szkół rosyjskich, 18 niemieckich, 2 litewskie i 4 polskie (w tych ostatnich – 908 uczniów)⁴.

Dopiero po stopniowym wyzwoleniu państwa, w niepodległej Republice Łotewskiej działalność mniejszości polskiej osiągnęła najwyższy szczyt w historii⁵. Jednym z elementów

¹ Państwowe Archiwum Historyczne Łotwy (dalej PAHL), 1536 f., 1 op., 234 t., s. 379, 5213 f., 1 op., 4753 t.

² „Dzwon” 1929, 1 stycz.

³ *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915. 13. janv.

⁴ J. Kronlins, *Latvijas skolas lienieku laikā*, Izglītības Ministrijas Mēnešraksts (dalej IMM) – 1929, nr 12, s. 480.

⁵ Szególnie w: J. Albin, *Polski ruch narodowy na Łotwie w latach 1919-1940*, Wrocław, 1993; E. Jēkabsons *Poļ Latvija*. Rīga, 1996.

Tabela 1. Liczba szkół polskich na Łotwie w okresie parlamentaryzmu (1919-1934)

Rok szkolny	Szkoly podstawowe			Szkoly zawodowe			Gimnazja			Razem		
	Szkoly	Uczniowie	Nauczyciele	szkoly	Uczniowie	Nauczyciele	Szkoly	Uczniowie	Nauczyciele	Szkoly	Uczniowie	Nauczyciele
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1919/1920	17	3600	120	—	—	—	—	—	—	17	3600	120
1920/1921	19	4523	153	—	—	—	1	35	10	20	4558	163
1921/1922	27	536	169	—	—	—	3	90	26	30	5456	195
1922/1923	34	5665	204	—	—	—	3	172	49	37	3837	253
1923/1924	29	4806	202	—	—	—	3	234	44	32	5040	246
1924/1925	26	4686	205	—	—	—	3	288	48	29	4974	253
1925/1926	22	3915	191	—	—	—	4	334	59	26	4249	250
1926/1927	27	4065	207	—	—	—	3	316	41	30	4381	248
1927/1928	31	4265	223	1	40	5	3	337	42	35	4642	270
1928/1929	34	4117	217	1	66	8	3	326	43	38	4509	268
1929/1930	36	4570	212	1	79	10	3	323	44	40	4972	266
1930/1931	45	5274	240	1	98	11	3	320	45	49	5692	296
1931/1932	36	4761	214	1	61	11	3	313	44	40	5135	269
1932/1933	34	4571	200	1	58	9	3	291	45	38	4920	254
1933/1934	35	4636	210	1	64	10	3	293	43	39	4993	263

podstawowych tej działalności było właśnie szkolnictwo. Zaraz po oswobodzeniu Rygi od bolszewików (w maju 1919 roku) były w niej 3 polskie szkoły podstawowe (przed wojną światową — 7) z 800 uczniami oraz przytułek Polskiego Towarzystwa Dobroczynności. Szybko problem finansowania tych szkół był rozwiązany ich przejęciem przez państwo i nowo powstałe samorządy. W grudniu 1919 roku w Rydze działały 4, a w Liepaje — 3 polskie szkoły. W roku szkolnym 1919/1920 na Łotwie było 17 polskich szkół podstawowych z 3600 uczniami i 120 nauczycielami, w roku następnym — 19 szkół, a jeszcze w następnym roku 27 — szkół.

Do 1921 roku polskie szkoły pracowały bez specjalnej instytucji kierowniczej w Ministerstwie Oświaty, chociaż już od połowy roku 1920 istniał zarząd oświaty niemiecki, rosyjski i żydowski (głównie dzięki większej aktywności przedstawicieli tych mniejszości narodowych). 15 lutego 1921 pracę w Departamencie Mniejszości Narodowych w ministerstwie rozpoczął również Zarząd Oświaty Polskiej w składzie 5 (później 4) osób. Kierownikiem tego zarządu (który miał formalne prawo uczestniczyć w posiedzeniach rządu państwa związanych z działalnością mniejszości polskiej) był wysunięty przez polskie organizacje Rygi były nauczyciel gimnazjum w Tomsku Józef Ronczewski, kandydatura którego zadowalała również poselstwo polskie, ale nie zadowalała organizacji polskich Łatgalii (uważano go za zbyt ustępliwego w sprawach narodowych i zarzucano mu poddanie się rusyfikacji). Wywołało to ostre nieporozumienie w ramach samego społeczeństwa polskiego. Sytuacja szczególnie zaostrzyła się po konflikcie, związanym z działalnością nierejestrowanych polskich szkół podstawowych w powiecie daugavpilskim w roku 1921. W kwietniu tego

roku został aresztowany inspektor Zarządu Polskiej Oświaty Ministerstwa Oświaty i dyrektor prywatnego polskiego gimnazjum Daugavpils Kazimierz Próchnik oraz jeszcze kilku nauczycieli polskich. Oskarżano ich o organizowanie i kierownictwo sieci nielegalnych szkół w Łatgalii południowej. Po długiej dyskusji dyplomatycznej K. Próchnik został wydany z Łotwy w końcu roku 1921. Kwestia kierownictwa Zarządu Oświaty Polskiej została rostrzygnięta dopiero w październiku 1922, kiedy na czele tej instytucji po śmierci J. Ronczewskiego stanął nauczyciel polskiego gimnazjum w Rēzekne Anton Tałat-Kiełpsz (1883-1942), który pozostał jej kierownikiem do roku 1934 i całkowicie zadawała również radykalnie pod względem narodowym nastrojone organizacje polskie Łatgalii. Zarząd urządził swoją bibliotekę, regularnie organizował letnie kursy nauczycieli polskich w Rydze, w których odczyty dawali również lektorzy z wyższych uczelni w Polsce, przy zarządzie z prawem doradczym działała rada nauczycieli polskich. W roku 1929 A. Tałat-Kiełpsz został nagrodzony orderem Trzech Gwiazd Łotwy III stopnia⁶.

Pierwsza polska szkoła średnia – prywatne gimnazjum imienia Emilii i Leona Platerów pod kierownictwem Kazimierza Próchnika (1883-?) rozpoczęło pracę w grudniu 1920 roku (z 35 uczniami w 2 klasach)⁷. Po niezatwierdzeniu K. Próchnika na stanowisku dyrektora w roku szkolnym 1920/1921 zostało ono przekształcone w gimnazjum państwowe (dyrektorem był Jan Monczyński, 1886-1978). Podobnie jesienią 1922 roku postąpiono ze stworzonym w końcu 1921 roku prywatnym polskim gimnazjum w Rēzekne. Jego założycielami byli: pierwsza przewodnicząca Związku Polaków Łotwy Stanisława Dowgiałło (?-1933), A. Tałat-Kiełpsz i jego małżonka Olga Tałat-Kiełpszówna, która od roku 1922 do 1940 pełniła obowiązki dyrektorki tego gimnazjum (będąc Rosjanką, dzięki wpływowi męża, przejęła kulturę i język polski). W Rydze jesienią 1921 roku w prywatnym gimnazjum E. Lichtarowiczówny utworzono komplet klas polskich, a jesienią 1925 roku szkołę przekształcono w miejskie gimnazjum polskie, wydzielając środki na urządzenie biblioteki i odpowiednie wyposażenie klas. Dyrektorem gimnazjum zatwierdzono dotychczasowego nauczyciela matematyki Józefa Mierzwińskiego (1885-1949). Wszystkie gimnazja polskie były 4-klasowe (pełne), miały bursy. Absolwenci gimnazjów polskich mieli prawo studiować we wszystkich wyższych uczelniach. Ale z powodu trudnych egzaminów wstępnych dla absolwentów gimnazjów mniejszościowych wielu Polaków z Łotwy studiowało w Polsce (w roku 1929 ze 120 studiujących w Polsce Polaków z Łotwy 37% kończyło polskie gimnazjum w Daugavpils, 16% – w Rēzekne, 9% – w Rydze, a 38% – inne gimnazjum Łotwy). W roku 1930 w polskim gimnazjum w Rydze było 129, Daugavpils – 118, a w Rēzekne – 75 uczniów. Na ogół liczba szkół mniejszościowych w stosunku do liczby mieszkańców była większa, niż liczba szkół łotewskich. U Polaków ta różnica nie była tak zauważalna, jak na przykład u Żydów i Niemców. Szczególnie dotyczyło to Łatgalii, gdzie w roku 1925 Łotysze mieli jedną szkołę na 51215, Żydzi – 7940, Polacy – na 12782 mieszkańców. Ogólnie na Łotwie sytuacja była następująca: Łotysze mieli szkołę średnią na 26551, Żydzi – 5035, Niemcy – 7096, Polacy – na 17044 mieszkańców⁸. Oczywiście, że pewna ilość dzieci z rodzin polskich uczyła się w szkołach innych narodowości, natomiast w szkołach polskich – dzieci niepolskie. Szczególnie wyraźnie to było widać w Łatgalii, gdzie, w wyniku szczególnej drogi rozwoju historycznego tego obszaru, świadomość narodowa wielu miejscowych Łotyszów była rozwinięta jeszcze stosunkowo słabo. Udowadniają to liczne łotewskie nazwiska w spisach absolwentów polskich szkół jeszcze w okresie międzywojennym, jak również wiele innych świadectw. Przykładowo konsul Polski w Daugavpils (były ziemianin Łatgalii) M. Świerziński w roku 1922 meldował, że wielu Łotyszów chętnie oddaje swoje dzieci do polskich szkół⁹.

⁶ IMM. – 1928. – Nr. 11. – s. 388; PAHL, 2574 f., 3 op., 92 t.; „Tygodnik Polski” 1925, 26 luty; „Dzwon” 1929, 24 list.

⁷ J. Kronlins, *Latvijas vidusskolas*, IMM – 1922 nr 4, s. 359.

⁸ PAHL, 2574 f., 3 op., 91 t., 574 s.; „Dzwon”, 1929, 1 stycz.; IMM, 1927, nr 3, s. 25.

⁹ Archiwum Akt Nowych, Kolekcja odpisów dokumentów, t. 4, s. 294.

Od 1928 roku w Daugavpils pracowała polska szkoła rzemieślnicza, do której przyjmowano absolwentów 4- albo 6-klasowych szkół podstawowych. W szkole były oddziały mechaniki i sztuki kowalskiej, stolarstwa oraz szycia. Przez pewien czas istniał także oddział murowania pieców. Pierwsi absolwenci ukończyli szkołę w roku 1931, a w sierpniu 1934 w celach oszczędności została ona zamknięta, dając możliwość uczniom kontynuowania nauki w Państwowej Szkole Rzemieślniczej w Daugavpils. W roku 1929 Związek Polaków Łotwy i dwaj jego przedstawiciele w Sejmie uzyskali zgodę Komisji Budżetowej na przekazanie sumy 9000 latów na stworzenie polskiej szkoły rolniczej w Lauce, ale ostatecznie projekt nie został zrealizowany z powodu sprzeciwu socjaldemokratów w Sejmie¹⁰.

Z kolei liczba podstawowych szkół polskich do roku 1923 ciągle rosła. Pracowały one według ustawy o szkolnictwie z grudnia 1919 roku, która przewidywała, że każda mniejszość narodowa na Łotwie ma prawo do pewnej liczby szkół (odpowiadającej ilości ogółu mieszkańców konkretnej narodowości). Można było utworzyć szkołę, jeśli liczba dzieci wynosiła conajmniej 30. W związku z tym, że w niektórych miejscowościach Łatgalii mieszkańcy nie mieli przekonania o własnej narodowości, stale się zmieniała również liczba szkół. Natomiast w miastach była ona mniej więcej stała. Większa część polskich szkół podstawowych była finansowana przez samorządy miejskie i gminne. W Rydze liczba polskich szkół podstawowych stopniowo wzrosła z 4 w roku 1920 do 6 w roku szkolnym 1933/1934. Oprócz tego pracowała tutaj od roku 1931 w pomieszczeniach polskiego gimnazjum także polska szkoła wieczorowa i polska szkoła uzupełniająca (obydwie w ramach budżetu miejskiego). W szkole uzupełniającej absolwenci szkół podstawowych mogli uczyć się księgowości, maszynopisania, stenografii itd. Istniał także komplet klas polskich w 43 szkole podstawowej oraz polskie przedszkole. W Liepāje z 3 polskich szkół podstawowych jedną zamknięto na początku lat 20-tych, a dwie pozostałe w roku 1929 połączono w jedną. W Daugavpils w roku 1920 pod opieką samorządu znajdowały się 4 polskie szkoły podstawowe oraz 2 polskie przedszkola. Liczba szkół podstawowych w tym mieście pozostawała niezmienna do roku 1934, kiedy uczyło się w nich 1374 uczniów. Od roku 1920 polska szkoła była w Rēzekne (w 1934 – 244 uczniów). Jeszcze w chwili przewrotu państwowego w roku 1934 pracowała polska szkoła podstawowa w Jelgawie (Mitawie) z 60 uczniami, 2 szkoły w Grīva (Grzywa) z 128 uczniami, szkoła w Krāslava (Kraslaw) z 215, w gminie Naujenes (88), po 2 w gminie Skaistas (174) i Kapīnu (144), szkoła w gminie Jasmuižas (33), w Kombulach (38), Pusze (47), Kaunacie (36), Malta (65), Rēzna (39), Feimani (48), Pasiene (198) i Rundēni (54). W omawianym okresie w Łatgalii i powiecie Ilūkste (Ilukszańskim) byłej gubernii Kurlandzkiej zamknięto kilka szkół polskich. Znaczniejsza wśród nich była polska szkoła podstawowa w Ludza (Lucynie), która skończyła swoją działalność w roku 1932 (w istniejącej od jesieni 1920 roku było wtedy aż 150 uczniów)¹¹.

Po dokonanych 15 maja 1934 roku przez premiera K. Ulmanisa przewrocie państwowym sytuacja wewnętrzna w kraju znacznie się zmieniła. Zawieszono działalność Sejmu oraz organizacji politycznych, rozpoczęto aktywną łotyszyczącą wszystkich sfer życia państwa. Przemiany godziły również w system szkolnictwa mniejszości narodowych. Już latem 1934 zlikwidowano mniejszościowe zarządy oświaty w Ministerstwie Oświaty, zamieniając ich jedynie stanowiskami referentów do spraw mniejszościowych. Referentem do spraw oświaty polskiej mianowano nauczyciela oraz aktywnego uczestnika ruchu harcerstwa polskiego (w ramach organizacji skautingu łotewskiego) z Liepāji Romana Ciesiulewicza (1905-?), jednym z głównych jego zadań było organizacja tłumaczenia podręczników szkół polskich, a także pisanie zupełnie oryginalnych podręczników dla tych szkół (z kolei wydane w Polsce podręczniki miały być przed użyciem w szkołach Łotwy zatwierdzone w Ministerstwie Oświaty). Ogólnie od roku 1933 państwo łotewskie wydało 14

¹⁰ IMM 1934, nr 10, s. 433; E. Jekabson, *Jeszcze o szkołach polskich*, „Polak na Łotwie” 1992, nr 2; „Dzwon” 1929, 14 marzec, 6 kwiecień.

¹¹ PAHŁ, 2574 f., 3 op., 2733 t., 104 s.; 90 t., 313 s.; 3723 f., 2 op., 146 t., 273-279 s.; Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 10475 t., s. 118-119.

podręczników dla szkół polskich (w tej liczbie również „czytanki” języka polskiego autorstwa Polek łotewskich L. Mundeciemówny i W. Ootówny). Oprócz tego w roku 1931 w Daugavpils i w roku 1937 w Rydze wydano podręcznik matematyki nauczyciela M. Makowskiego. W związku z likwidacją kursów letnich polskich nauczycieli gwarantowano im miejsca w instytutach nauczycielskich w Rēzekne i Rydze. Jak wspomniano wyżej, zamknięto polską szkołę rzemieślniczą w Daugavpils. Natomiast w roku 1935 w tym mieście połączono gimnazja polskie, rosyjskie i białoruskie, tworząc 2 mieszane gimnazjum miejskie i nie przyjmując do niego nowych uczniów (część uzyskanych takim sposobem środków kierowano na utrzymanie innych szkół polskich). Z kolei polskie miejskie gimnazjum w Rydze w roku 1935 przekształcono w gimnazjum państwowe z poetą łotewskim Antonem Bārda (1891-1981) jako dyrektorem (od 1925 roku pracował w gimnazjum jako nauczyciel języka łotewskiego). Zmniejszyła się również liczba polskich szkół podstawowych, co było wywołane w dużej mierze nową ustawą oświatową, która dawała prawo do stworzenia szkoły w wypadku, jeśli liczba dzieci osiągała 80 (wcześniej – 30)¹².

W czerwcu 1940 roku 2 państwowe gimnazjum Daugavpils ukończyła ostatnia polska klasa. Szkół podstawowych w roku szkolnym 1939/1940 nadal było 16 (4 szkoły podstawowe, szkoła wieczorowa w Rydze z 893 uczniami, szkoła w Liepāja ze 133, komplet klas polskich w 3 szkole podstawowej w Jelgava z 33, szkoła w Daugavpils z 373, Krāstava z 61, Rēzekne z 192, komplet klas w szkole podstawowej Puszi z 22, szkoła w Malta z 45, Pasiēna z 95, komplet klas w Feimani z 36 uczniami). Jak widać, liczba polskich szkół podstawowych w ciągu 6 lat znacznie zmalała. Przewidziana w nowej ustawie oświatowej liczba uczniów (dla otwarcia szkoły – 80, klasy – 30) często była powodem zamknięcia szkół i klas polskich. Z kolei aktualna (niedostateczna) liczba uczniów w kilku wypadkach wynikała również z działalności komisji Ministerstwa Oświaty, które częstokroć usuwało ze szkół polskich dzieci, których narodowe pochodzenie mogło budzić wątpliwości (na przykład, jeśli mieli łotewskie nazwiska). Już w roku 1934 zlikwidowano obydwie polskie szkoły podstawowe w Grīva (w jednej było 78, w drugiej – 50 uczniów) i kilka szkół w Łatgalii, a 4 szkoły w Daugavpils połączono, tworząc 2 (w roku 1937 obydwie połączono w jedną), w roku 1936 zamknięto 3 ryską polską szkołą podstawową (68 uczniów), w 1937 roku – szkołę w Jelgawa (48), tworząc zamiast niej komplet klas polskich w 3 szkole podstawowej. Szczególnie nienaturalna sytuacja istniała w Łatgalii, gdzie w kilku wypadkach liczba uczniów szkół polskich naprawdę była bardzo niska (na przykład w komplecie polskim szkoły Krasta w gminie Skaistas w roku szkolnym 1935/36 był tylko jeden uczeń). Jednocześnie dyrektor Departamentu Szkolnego K. Ozolins w roku 1939 meldował, że stosunek do szkół polskich jest znacznie lepszy niż do rosyjskich i niemieckich, o czym świadczy również sytuacja w niektórych szkołach w Rydze, Krāslawie i innych miejscach, gdzie liczba uczniów była znacznie niższa od przewidzianej (należy przyznać, że taki stan rzeczy był powodowany głównie działalnością poselstwa polskiego i stosunkowo dobrymi stosunkami międzypaństwowymi łotewsko-polskimi). Również wydatki na jednego ucznia w polskich szkołach wynosiły 131, a w łotewskich – tylko 72 lata (w gimnazjach odpowiednio 390 i 165). Z drugiej strony nie można nie zauważyć, że jedynie z powodów politycznych (terytorialne pretensje Polski do Łotwy w niedalekiej przeszłości) zamknięto zupełnie wszystkie szkoły polskie w powiecie Ilūkste oraz nie pozwolono na otwarcie nowych. Ale w sumie należy wnioskować, że Polacy i inne mniejszości narodowe nadal mogli rozwijać swoją kulturę i uczyć się w szkołach ze swoim językiem wykładowym. W roku szkolnym 1937/38 na Łotwie była jedna szkoła średnia na 8498 Żydów, 8878 Niemców, 22913 Litwinów, 24474 Polaków i 27785 Łotyszów¹³.

¹² „Nasze Życie” 1935, 2 czerw., 1 wrz., 18 sierp.

¹³ PAHL, 2574 f., 3 op., 2733 t.; K. Ozoliņš, *Izglītības ministrija savas darbības abos primajos gadu desmitos*, IMM – 1938, nr 11, s. 490.

Tabela 2. Liczba polskich szkół na Łotwie w okresie ustroju autorytarnego (1934-1939)

Rok szkolny	Szkoły podstawowe			Gimnazja			Razem		
	Szkoły	Uczniowie	Nauczyciele	Szkoły	Uczniowie	Nauczyciele	Szkoły	Uczniowie	Nauczyciele
1934/1935	22	2903	150	3	268	41	25	3171	191
1935/1936	21	2423	132	2	178 (124)*	29	23	2601	161
1936/1937	18	2279	125	2	178 (84)	33	20	2457	158
1937/1938	16	2129	119	2	179(57)	35	18	2308	154
1938/1939	16	1933	112	2	186(30)	35	18	2149	147

* W nawiasach podane liczbę uczniów klas polskich w 2 państwowym gimnazjum Daugavpils.

Życie społeczne Polaków na Łotwie zostało prawie całkowicie zlikwidowane natychmiast po okupacji państwa przez Armię Czerwoną latem 1940 roku. Ale jeszcze w roku szkolnym 1940/1941 pracę kontynuowało 11 polskich szkół podstawowych oraz 2 gimnazja. Liczba szkół podstawowych zmalała dlatego, że w sierpniu 1940 roku połączono 1 szkołę podstawową (większą) z gimnazjum ryskim, tworząc 15 miejską szkołę z polskim językiem nauczania i D. Lukaszewiczem jako dyrektorem. W roku 1941 ostatnią klasę tej szkoły skończyło 14 uczniów¹⁴. W szkołach polskich było widoczne rozpoczęcie procesu rusyfikacji uczniów.

Wśród dziesiątków tysięcy represjonowanych przez władzę radziecką obywateli Łotwy było również wielu Polaków. Zostali aresztowani i wywiezieni do więzień albo obozów koncentracyjnych (również ośmiu polskich pedagogów, m.in. były kierownik Zarządu Oświaty Polskiej A. Tałat-Kiełpsz, dyrektorka gimnazjum w Rēzekne O. Tałat-Kiełpszówna, nauczyciele z Daugavpils Wacław i Bolesław Baużykowie i inni)¹⁵. Prawie wszyscy aresztowani mężczyźni albo otrzymali wyroki śmierci radzieckich „sądów”, albo zginęli w obozach zagłady.

W roku 1941 okupację radziecką (albo rosyjską, jak ją powszechnie rozumiano) zmieniła okupacja niemiecka, która dla Polaków była również ciężka. Tylko w roku szkolnym 1943/1944 przez niedługi okres czasu pracowała w Rydze polska szkoła, która skończyła działalność po aresztowaniu i wysłaniu do obozu w Stutthofie jednego z dwóch nauczycieli – J. Krasowskiego¹⁶.

Po zajęciu terytorium Łotwy w roku 1944-1945 władza radziecka dopuściła działalność kilku szkół polskich, ale jednocześnie były one celowo poddane radzieckim metodom pedagogiki i rusyfikacji. W roku 1949 zamknięto ostatnią polską szkołę. Oświata polska na Łotwie przestała istnieć do 1989 roku, kiedy podczas procesu odbudowy państwowości łotewskiej w Rydze i Daugavpils, a później również w innych miejscach odrodziły się szkoły polskie.

¹⁴ Z. Ichnatowicz, *Przyczynek do dziejów oświaty polskiej na ziemi łotewskiej*, „Polak na Łotwie” 1991, nr 2, s. 26.

¹⁵ J. Kronlīns, 379 dienas mūsu jaunatnes un skolu liktenos bolševiku varas gadā, Rīga, 1944; *These Names Accuse*, Stockholm 1982.

¹⁶ Z. Ichnatowicz, *Przyczynek...*, s. 26.